

Τυπολογία της ενδογλωσσικής μετάφρασης

Εισαγωγικό σημείωμα

Καταγράφεται η ισχύουσα **τυπολογία και παθολογία** της ενδογλωσσικής μετάφρασης. Ειδικότερα:

- Περιγράφονται οι βασικοί τύποι μετάφρασης: ο φιλολογικός, ο λογοτεχνικός, ο σχολικός.

- Ορίζονται τα εκβιαστικού τύπου διλήμματα που καθορίζουν την παραγωγή μεταφραστικού λόγου (φιλολογική-λογοτεχνική, σχολική-παρασχολική, πιστή-ελεύθερη, γραπτή-προφορική μετάφραση).

- Προσδιορίζεται η ισχύουσα παθολογία των μεταφραστικών τύπων.

Για την τεκμηρίωση της έρευνας χρησιμοποιούνται δείγματα μεταφρασμένων κειμένων της αρχαιοελληνικής γραμματείας τόσο από τον σχολικό και παρασχολικό χώρο όσο και από την ευρύτερη εκπαιδευτική και πολιτισμική πραγματικότητα.

1. ΤΥΠΟΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

Μια πρώτη και θεμελιακή διάκριση πρέπει να γίνεται μεταξύ **προφορικής** και **γραπτής** μετάφρασης. Και οι δύο αυτοί μεταφραστικοί τρόποι είναι νόμιμοι και ωφέλιμοι: η προφορική μετάφραση θεωρείται προχειρότερη της γραπτής και κατά κάποιον τρόπο αυτόματη· υπακούει προπάντων στον ρυθμό και στην ανάσα του προφορικού λόγου.

Τυπολογικά διακρίνεται η **ενδογλωσσική** από τη **διαγλωσσική** μετάφραση. Η νεοελληνική μετάφραση ενός αρχαιοελληνικού κειμένου, λ.χ. του ομηρικού έπους, ορίζεται ως ενδογλωσσική, εφόσον πρόκειται για μεταφορά στη σημερινή μας γλώσσα ενός ελληνόφωνου κειμένου, το οποίο δικαίως θεωρείται μήτρα της λογοτεχνικής ελληνικής γλώσσας, από όπου προήλθαν οι κατοπινές παραλλαγές της. Βεβαίως η ομηρική γλώσσα περιέχει πολλά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν επιβίωσαν στη νεοελληνική γλώσσα· εξάλλου και η νεοελληνική γλώσσα απέκτησε στην εξέλιξή της καινούρια γνωρίσματα που λείπουν από την ομηρική γλώσσα. Ωστόσο η αίσθηση ότι μεταφράζοντας κάποιος στη νέα ελληνική την *Οδύσσεια* επιχειρεί ενδογλωσσικής τάξης μετάφραση είναι έντονη, και συνεπάγεται πρόσθετες ευκολίες και δυσκολίες, που ασφαλώς δεν ισχύουν για μια γαλλική, λ.χ., αγγλική ή γερμανική μετάφραση του έπους.

Το μεταφραστικό ζεύγος **πιστή** και **ελεύθερη** μετάφραση, το οποίο συχνά προβάλλεται και ως μεταφραστικό δίλημμα, αποτελεί επινόηση της σχολικής κυρίως πρακτικής. Στον βαθμό που υπόκεινται σε αυτό το ζεύγος κάποια χρήσιμα διακριτικά στοιχεία της μεταφραστικής θεωρίας και πρακτικής, τα στοιχεία αυτά καλύπτονται με ακριβέστερο και σαφέστερο τρόπο από το ζεύγος της **φιλολογικής** και **λογοτεχνικής** μετάφρασης. Αν πάλι με τον όρο "ελεύθερη" μετάφραση εννοούμε τη διασκευή ενός κειμένου, τότε βρισκόμαστε εξ ορισμού εκτός του μεταφραστικού πεδίου.

Αποτρόπαιο υβρίδιο είναι η **σχολική** μετάφραση, όταν επιμένει να παίρνει γραπτή και αντιγραφική μορφή. Είναι γνωστά τα γλωσσικά τέρατα που προκύπτουν από τη γραπτή σχολική μετάφραση μέσα στην τάξη κατά την εξέταση του μαθήματος των Αρχαίων Ελληνικών. Ο μόνος νόμιμος τρόπος σχολικής μετάφρασης είναι ο προφορικός, ο οποίος επιτρέπει εναλλακτικές μεταφραστικές λύσεις και συγχρόνως ευνοεί την **παράφραση** του αρχαίου κειμένου, ώστε να καταστούν σαφέστερα τόσο τα νοηματικά του στοιχεία όσο και τα μορφολογικά του γνωρίσματα.

2. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ - ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η διάκριση της **φιλολογικής** από τη **λογοτεχνική** μετάφραση νομιμοποιείται πολλαπλώς: καταρχήν ως προς τα υποκείμενά τους, στον βαθμό που η φιλολογική μετάφραση ανατίθεται στον σπουδασμένο φιλόλογο και η λογοτεχνική στον δόκιμο λογοτέχνη. Κατά δεύτερο λόγο ως προς τους δέκτες, το αναγνωστικό δηλαδή ή ακροαματικό κοινό: η φιλολογική μετάφραση προορίζεται κυρίως για όσους σπουδάζουν και εφεξής ασκούν τη φιλολογική επιστήμη, ενώ η λογοτεχνική μετάφραση απευθύνεται σε ένα ευρύτερο κοινό, το οποίο δικαιούται να αγνοεί, και παντελώς ακόμη, τη μεταφραζόμενη γλώσσα. Κυρίως όμως η διάκριση φιλολογικής και λογοτεχνικής μετάφρασης κρίνεται ως προς το μεταφραστικό αποτέλεσμα.

Ο τύπος της **φιλολογικής** μετάφρασης: (α) προϋποθέτει γλωσσική και γραμματολογική παιδεία ειδικότερα προσανατολισμένη στον μεταφραζόμενο συγγραφέα και στο μεταφραζόμενο κείμενο· (β) είναι προϊόν μακρόχρονου σπουδαστηριακού μόχθου και πολλαπλής γραφής· (γ) παραμένει μέχρι τέλους εξαρτημένη από το πρωτότυπο κείμενο, το οποίο θεωρείται σταθερό σημείο αναφοράς της και αναντικατάστατο.

Σε σαφή διάκριση προς τη φιλολογική, η **λογοτεχνική** μετάφραση: (α) ρίχνει το βάρος του ενδιαφέροντός της λιγότερο στη μεταφραζόμενη και περισσότερο στη μεταφραστική γλώσσα, αναζητώντας αναλογίες υφολογικής κυρίως τάξης μεταξύ των δύο γλωσσικών τύπων· (β) θεωρεί τον μεταφραζόμενο λόγο σταθερό, τον μεταφραστικό ρευστό και εξελισσόμενο, αποδέχεται επομένως εξ ορισμού τον πρόσκαιρο ρόλο και προορισμό της· (γ) παρά ταύτα, και για περιορισμένο έστω χρονικό διάστημα, φιλοδοξεί να αντικαταστήσει το πρωτότυπο κείμενο ή και να το απομονώσει στις βιβλιοθήκες των κλασικών φιλολόγων.

Η διάκριση της φιλολογικής από τη λογοτεχνική μετάφραση νομιμοποιείται πολλαπλώς: καταρχήν ως προς τα υποκείμενά τους, στον βαθμό που η φιλολογική μετάφραση ανατίθεται στον σπουδασμένο φιλόλογο και η λογοτεχνική στον δόκιμο λογοτέχνη. Κατά δεύτερο λόγο ως προς τους δέκτες, το αναγνωστικό δηλαδή ή ακροαματικό κοινό: η φιλολογική μετάφραση προορίζεται κυρίως για όσους σπουδάζουν και εφεξής ασκούν τη φιλολογική επιστήμη, ενώ η λογοτεχνική μετάφραση απευθύνεται σε ένα ευρύτερο κοινό, το οποίο δικαιούται να αγνοεί, και παντελώς ακόμη, τη μεταφραζόμενη γλώσσα. Κυρίως όμως η διάκριση φιλολογικής και λογοτεχνικής μετάφρασης κρίνεται ως προς το μεταφραστικό αποτέλεσμα.

Υπάρχουν αναμφισβήτητες **ομοιότητες** που συνδέουν τη φιλολογική με τη λογοτεχνική μετάφραση. Κοινός, λόγου χάριν, παρονομαστής αυτών των δύο μεταφραστικών τύπων είναι ο ασφαλής έλεγχος εκ μέρους των μεταφραστών τόσο της μεταφραζόμενης όσο και της μεταφραστικής γλώσσας. Τούτο σημαίνει ότι, με αυστηρότερα κριτήρια, δεν επιτρέπεται να εκτιμηθεί ως λογοτεχνική η μετάφραση ενός αρχαιοελληνικού κειμένου από μεταφραστή του οποίου η αρχαιογλωσσία και η

αρχαιογνωσία είναι λειψές ή και μηδενικές -αυτού του τύπου οι λογοτεχνικές μεταφράσεις ελέγχονται τελικώς ως μεταφράσεις άλλων μεταφράσεων. Η δεύτερη ομοιότητα μεταξύ φιλολογικής και λογοτεχνικής μετάφρασης έχει να κάνει με τον κοινό γραπτό χαρακτήρα τους: και οι δύο μεταφραστικοί τύποι προβάλλονται ως γραπτός λόγος, και προϋποθέτουν επίπονη και μακρόπνοη εργασία.

Πέρα από τις ομοιότητες υπάρχουν και ουσιώδεις **διαφορές**: Η φιλολογική μετάφραση εκπονείται προς στήριξη και όφελος περισσότερο της μεταφραζόμενης γλώσσας, του πρωτότυπου δηλαδή κειμένου, το οποίο εξάλλου κατά κανόνα στην περίπτωση αυτή συμπαρατίθεται· ο ρόλος επομένως της φιλολογικής μετάφρασης είναι εξαρτημένος και υπηρετικός -βοηθάει τον αναγνώστη να διαγνώσει καλύτερα το πρωτότυπο κείμενο. Εξ αντιθέτου η λογοτεχνική μετάφραση πραγματοποιείται περισσότερο προς όφελος της μεταφραστικής γλώσσας, και από την άποψη αυτή τείνει προς την αυτονομία, φιλοδοξώντας να υποκαταστήσει το πρωτότυπο κείμενο. Με άλλα λόγια η λογοτεχνική μετάφραση δοκιμάζει περισσότερο την αντοχή της μεταφραστικής γλώσσας, τον βαθμό δηλαδή της ικανότητάς της να μεταφέρει αναλογικώς συστατικά στοιχεία νοήματος και μορφής ενός πρωτότυπου κειμένου. Γενικότερα θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η έμφαση της φιλολογικής μετάφρασης πέφτει προπάντων στα σημαινόμενα του πρωτότυπου κειμένου, ενώ η έμφαση της λογοτεχνικής μετάφρασης υπολογίζει περισσότερο τα σημαίνοντά του. Ωστόσο οι δύο αυτοί τύποι μετάφρασης πρέπει να θεωρηθούν παραπληρωματικοί μεταξύ τους, τόσο ως προς τις ομοιότητες όσο και ως προς τις διαφορές τους.

Στη μεταφραστική πρακτική οι δύο αυτοί τύποι άλλοτε βρίσκονται σε διάζευξη μεταξύ τους και άλλοτε σε λανθάνουσα ή προβεβλημένη **σύζευξη**. Οι ομηρικές λόγου χάριν μεταφράσεις της Ολγας Κομνηνού-Κακριδή προγραμματικώς υπακούουν στις φιλολογικές εντολές. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο φιλολογικός χαρακτήρας της μετάφρασης υπογραμμίζεται και από την πεζή, καταλογάδην μορφή της. Αντιθέτως οι μεταφράσεις της *Ιλιάδας* από τον Πάλλη, της *Οδύσσειας* από τους Πολυλά, Σιδέρη, Εφταλιώτη και Ποριώτη αυτοσυστήνονται ως λογοτεχνικές -η στιχουργημένη μορφή τους είναι το εμφανέστερο, αλλά όχι και το μόνο, σήμα του λογοτεχνικού τους προσανατολισμού.

Φιλολογική και λογοτεχνική μετάφραση τείνουν να συζευχθούν ή και να ταυτιστούν σε δύο κυρίως, διακεκριμένες μεταξύ τους, περιπτώσεις: όταν συμβαίνει ο μεταφραστής να είναι συγχρόνως φιλόλογος και ποιητής· ή όταν στην ίδια μετάφραση συνεργάζονται ένας ποιητής κι ένας φιλόλογος. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι αισχυλικές παραδείγματα χάριν μεταφράσεις του Γιάννη Γρυπάρη (η αρχαιογλωσσία του ποιητή των *Σκαρβαίων* υπήρξε ασυνήθιστα έγκυρη, και όχι μόνο στον καιρό της)· ή οι αριστοφανικές μεταφράσεις του Κώστα Βάρναλη (ο οποίος ήταν εξ επαγγέλματος φιλόλογος, δίδαξε κιόλας για κάμποσα χρόνια Αρχαία Ελληνικά στη Μέση Εκπαίδευση). Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει το παράδειγμα της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας* που μεταφράστηκαν από κοινού από τον Ι.Θ. Κακριδή και τον Ν. Καζαντζάκη -το ιστορικό αυτής της μεταφραστικής συνεργασίας (πολύτιμης στην εποχή της αλλά χρήσιμης και ως τις μέρες μας) το κατέγραψε ο φιλόλογος μεταφραστής.

Η εσκεμμένως σχηματική αντιπαράθεση των δύο μεταφραστικών τύπων γίνεται για να φανεί καθαρότερα και η **παθολογία** τους. Η **φιλολογική** μετάφραση συχνά κατηγορείται για ένα είδος γλωσσικής ουδετερότητας και υφολογικής υποθερμίας. Για τις σπανιότερες περιπτώσεις όπου ο φιλόλογος μεταφραστής δοκιμάζει να υπερβεί τον προκείμενο κίνδυνο, οι λογοτέχνες μεταφραστές επισημαίνουν τη

λογοτεχνική του καθυστέρηση ως προς τη μεταφραστική γλώσσα. Το επιχείρημά τους είναι ότι ο φιλόλογος μεταφραστής κατά κανόνα αναφέρεται, όταν αναφέρεται, σε προηγούμενη φάση της ισχύουσας λογοτεχνικής γλώσσας και ως εκ τούτου μιμείται παρωχημένους πια γλωσσικούς και υφολογικούς τρόπους.

Η **παθολογία** της **λογοτεχνικής** μετάφρασης έχει εμφανέστερα συμπτώματα: συχνά προδίδει μερική ή και ολική άγνοια της μεταφραζόμενης γλώσσας (οι περισσότερες λογοτεχνικές μεταφράσεις στηρίζονται σε προηγούμενες, φιλολογικές ή λογοτεχνικές, ομόλογες δοκιμές)· χαρακτηρίζεται από υπερβολική μάλλον έπαρση της μεταφραστικής γλώσσας που χρησιμοποιεί, για να αποδώσει το μεταφραζόμενο κείμενο, διαστρέφοντας ακόμη και απaráβατες γραμματικές, σημασιολογικές και υφολογικές εντολές του πρωτότυπου κειμένου.

3. Ο ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

Η **σχολική** μετάφραση υπήρξε εκ καταγωγής (και όχι μόνον στον τόπο μας) νόθο μάλλον τέκνο της **φιλολογικής** μετάφρασης. Η γενετική αυτή σφραγίδα δεν αποτελεί κατ' ανάγκη και αρνητικό στίγμα· στη δική μας όμως μεταφραστική θεωρία και πρακτική της αρχαιοελληνικής γραμματείας καθιερώθηκε για πολλά χρόνια ένας διεστραμμένος καθ' όλα τύπος σχολικής μετάφρασης, προϊόν της ιδεολογίας του συντηρητικού λογιολατρισμού. Τις αποφύσεις που προέκυψαν από την ιδεολογική αυτή διαστροφή της σχολικής μετάφρασης πρακτικώς κυρίως τις κατήγγειλε ο μαχόμενος δημοτικισμός στα τέλη του περασμένου αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του τρέχοντος. Την αυστηρότερη ωστόσο ανατομία τους την επιχείρησε ο **Ι.Θ. Κακριδής** στο γνωστό **Μεταφραστικό Πρόβλημα** του. Όπου εντούτοις δεν γίνεται σαφής τυπολογική διάκριση μεταξύ **φιλολογικής** και **λογοτεχνικής** μετάφρασης αφενός, **σχολικής** αφετέρου.

Εν συνεχεία δίνονται σε μορφή καταλόγου τα διακριτικά συστατικά σημεία της ισχύουσας ακόμη σχολικής μετάφρασης, ασχέτως προς τον καθαρεύοντα ή δημοτικό γλωσσικό της τύπο. Συνήθως υπογραμμίζεται ο προπαιδευτικός ρόλος και προορισμός της σχολικής μετάφρασης, ρόλος γραμματικής, συντακτικής, σημασιολογικής και νοηματικής προσπέλασης του πρωτότυπου κειμένου. Με τους όρους αυτούς η σχολική μετάφραση θεωρείται ο περιεκτικότερος και ασφαλέστερος τρόπος διδασχής και ελέγχου της αρχαιογλωσσίας των μαθητών. Υπάρχουν όμως και άλλοι, σημαντικότεροι ίσως, συστατικοί χαρακτήρες της σχολικής μετάφρασης, οι οποίοι καθορίζουν τις λίγες αρετές της και τις πολλές αμαρτίες της.

(α) Η σχολική μετάφραση εκπονείται σε περιορισμένο χώρο και χρόνο, κατ' ανάγκη με στοιχειώδη μόνο βοηθήματα: ο χώρος βεβαίως είναι η σχολική τάξη· ο χρόνος η σχολική ώρα (μονή ή διπλασιασμένη)· τα βοηθήματα τα γνωστά, σχολικά και παρασχολικά, εγχειρίδια. Από την άποψη αυτή η τιμή της σχολικής μετάφρασης πρέπει να θεωρείται εξ ορισμού, συγκριτικά και απόλυτα, χαμηλή -ως προς το κρίσιμο τούτο σημείο οι εξωραϊσμοί αποτελούν επικίνδυνη υποκρισία.

(β) Παρά τις γενετικές αυτές αδυναμίες της, η σχολική μετάφραση είναι ένας μεταφραστικός τρόπος, ο οποίος, κανονικά τουλάχιστον, εφευρίσκεται μέσα στην τάξη. Στον ευρετικό μάλιστα στόχο της μεταφραστικής αυτής πρακτικής συμμετέχουν δύο υποκείμενα, αναλαμβάνοντας ρόλο συμπληρωματικό: ο δάσκαλος και ο μαθητής. Πρόκειται για ιδιόρρυθμη και πολύ ενδιαφέρουσα συνεργασία, η οποία συνεπάγεται τη μέθοδο πολλαπλών και εναλλακτικών μεταφραστικών λύσεων, για να πολιορκηθούν το νόημα και η μορφή του πρωτότυπου κειμένου

μέσα από τις σημασιολογικές του μονάδες και τη γραμματική του σύνταξη. Προφανώς η εναλλαγή περισσότερων μεταφραστικών λύσεων δεν σημαίνει, ως συνήθως νομίζεται, απόρριψη μεταφραστικών λαθών και πρόκριση ενός μόνον ορθού κειμένου. Ο πολλαπλός και εναλλακτικός χαρακτήρας της σχολικής μετάφρασης αποτελεί συγγενές συστατικό και διακριτικό της στοιχείο. Επομένως ο σχολικός μεταφραστικός τρόπος οφείλει να παραμείνει μέχρι τέλους διαδικασία προφορική.

(γ) Ως ενδιαμέσος, αλλά και τελικός, στόχος της σχολικής μετάφρασης δεν νοείται η ταχύτατη υποκατάσταση του αρχαίου λόγου με τον όποιο νεοελληνικό του ισολογισμό. Προορισμός της μεταφραστικής αυτής πρακτικής είναι η προσωρινή της μόνον παρέμβαση, μέχρις ότου ο αρχαίος λόγος διαφωτιστεί στα αδιάγνωστά του σημεία. Εφεξής το αρχαίο κείμενο εκτιμάται καθ' αυτό, τόσο ως προς την παραδειγματική του αναφορά όσο και ως προς τη συνεκτική του εκφορά. Άλλως ούτε διδάσκουμε ούτε μαθαίνουμε Αρχαία Ελληνικά στο πρωτότυπο και από το πρωτότυπο.

Η κατάφωρη παράβαση των τριών καταστατικών αρχών της σχολικής μετάφρασης οδηγεί σε πλήρη παραμόρφωση διδασκομένων και διδασκόντων στο κρίσιμο τούτο αρχαιογνωστικό κεφάλαιο. Απόδειξη: οι όροι της πρώτης αρχής ελάχιστα λαμβάνονται υπόψη, με άμεσο αρνητικό αποτέλεσμα να ακυρώνεται ο χαρακτήρας της μεταφραστικής μαθητείας, στην οποία υποτίθεται ότι σκοπεύει η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών από το πρωτότυπο. Έτσι ο εξ ορισμού "κλειστός" ορίζοντας της σχολικής μετάφρασης θεωρείται όχι μόνον αυτάρκης αλλά και ιδεώδης. Αποτέλεσμα: η στρεβλή αυτή υπόθεση αχρηστεύει και για το μέλλον τις όποιες φιλολογικές σπουδές. Μεγαλύτερες όμως και ανήκεστες είναι οι ζημιές που προκύπτουν από την περιφρόνηση της δεύτερης και της τρίτης καταστατικής αρχής. Γιατί στην ισχύουσα σχολική πράξη η μετάφραση προκατασκευάζεται με υπόδειγμα τα σχολικά και παρασχολικά βοηθήματα. Έτσι όμως καταστρέφεται η ευρετική (προφορική και προσωρινή) μεταφραστική μέθοδος· αντ' αυτής επιδιώκεται η ταχύτατη σύνταξη ενός μεταφραστικού κειμένου, το οποίο θεωρείται εφεξής υποχρεωτικό για όλους και ελέγχεται μέσα από τη γραφή και την αντιγραφή του. Και το χειρότερο: οι μαθητές απομνημονεύουν υποχρεωτικώς το υποδειγματικό, υποτίθεται, μεταφρασμένο κείμενο, με το οποίο όχι μόνον έχει αντικατασταθεί αλλά και εξοντωθεί ο πρωτότυπος αρχαίος λόγος. Το κύρος μιας τέτοιας δυσάρεστης υπόθεσης μπορεί να ελεγχθεί και με ειδικά τεστ, για να φανεί τί επιτέλους θησαυρίζουν οι μαθητές από την πρωτότυπη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών: το αρχαιοελληνικό κείμενο ή την κακάσχημη σχολική μετάφρασή του;

Τέλος, εξακολουθεί να τίθεται το δίλημμα αν πρέπει η αρχαία ελληνική λογοτεχνία να προσλαμβάνεται στην πρωτότυπη ή στη νεοελληνική της μορφή. Όταν κάποιος προσηλώνεται σε πρωτότυπα αρχαία ελληνικά κείμενα, δικαιούται να ισχυρίζεται ότι τα κείμενα αυτά τελικώς είναι όχι μόνο δυσμετάφραστα αλλά και αμετάφραστα. Σε αυτήν την περίπτωση η μετάφραση, ακόμη και η εντελέστερη, αποτελεί το απαγορευμένο και απαγορευτικό όριο της αρχαιογνωσίας. Γιατί, δίχως αυτή τη νόμιμη ιδεοληψία, η επιμονή μας στην πρωτότυπη μορφή της αρχαιοελληνικής λογοτεχνίας δεν θα είχε κανένα άλλο ερέθισμα έξω από τον στενό και συχνά ασφυκτικό κλοιό των κλασικών σπουδών. Από τη στιγμή όμως που, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, κάποιος έλκεται από τον μεταφρασμένο αρχαίο λόγο, επιβάλλεται να πιστέψει ότι τα κείμενα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας εμπεριέχουν δύναμη την πολλαπλή και συνεχή μετάφρασή τους· την προκαλούν τουλάχιστον για να επιβιώσουν.